

मेधातिथिः काण्वः, आङ्गिरसः प्रियमेधश्च, ४१-४२ मेधातिथिः काण्वः। इन्द्रः, ४१-४२ विभिन्दुः। गायत्री,
२८ अनुष्टुप्

इदं वसो सुतमन्धः पिब सुपूर्णमुदरम्। अनाभयिन्नरिमा ते॥ ८.००२.०१

वसो- शरण्य। इदम्- अयम्। सुतम्- निष्पन्नः। अन्धः- रसः। उदरम्- जठरं तदुपलक्षितहृदयम्।
सुपूर्णं यथा भवति तथा। पिब- अनुभव। सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्चसो
दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं
हृदयमिति वार्थः। हूयमानः- अस्माभिराहूतः। अनाभयिन्- अभितो भयरहित। ते- तुभ्यम्।
ररिम- दन्नः॥१॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्वैरव्यो वारैः परिपूतः। अश्वो न निक्तो नदीषु॥ ८.००२.०२

नृभिः- उपासकैः। धूतः- कम्पितः। अश्वैः- अश्वमभिः स्थैर्यप्रतीकैः। सुतः- निष्पन्नः। अव्यो
वारैः- कान्तिमद्भिः पात्रैः। रसोपलब्धिस्थानैः प्रतीकैः। परिपूतः- शोधितः। अश्वः- तुरगः।
नदीषु। न- इव। निक्तः- शोधितः॥२॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुर्मकर्म श्रीणन्तः। इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे॥ ८.००२.०३

अस्मिन्- एतस्मिन्। सधमादे- सहमदने यज्ञे। इन्द्र- परमेश्वर। तम्- अमुं सोमं रसम्। ते-
त्वदर्थम्। यवम्- पुरोडाशम्। यथा- इव। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। स्वादुम्- मधुरम्। श्रीणन्तः-
मिश्रयन्तः। स्वादुम्- आस्वादनीयम्। अकर्म- अकार्षम्॥३॥

इन्द्र इत्सोमपा एक इन्द्रः सुतपा विश्वायुः। अन्तर्देवान्मर्त्याश्च॥ ८.००२.०४

देवान् मर्त्याश्च- देवमनुष्याणाम्। अन्तः। इन्द्रः- परमेश्वरः। एकः- एकः। इत्- एव। विश्वायुः-
सर्वप्राणः। सोमपाः सुतपाः- निष्पन्नरसानुभवकरः॥४॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचसम्। अपस्पृण्वते सुहार्दम्॥ ८.००२.०५

यम्। शुक्रः- सोमः। न दुराशीः। न तृप्राः- नान्ये तर्पकाः। यम्। उरुव्यचसम्-
विस्तीर्णव्याप्तिमन्तम्। सुहार्द- शोभनहृदययुक्तम्। अपस्पृण्वते- प्रीणयन्ति। स्पृ
प्रीतिबलयोः॥५॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न ब्रा मृगयन्ते। अभित्सरन्ति धेनुभिः॥ ८.००२.०६

ब्राः- वारीतारः। मृगम्। न- इव। अस्मत् अन्ये- अस्मद्विरोधिनः। गोभिः- तेजःसङ्घैः। धेनुभिः-
वाग्भिश्च। ईम्- इन्द्रम्। मृगयन्ते- अन्वेषणं कुर्वन्ति। अभित्सरन्ति- छद्मगत्या प्राप्तुमिच्छन्ति।
त्सर च्छद्मगतौ। तेषां रसा इन्द्रं न तर्पयन्तीति पूर्वमन्त्रेणार्थोवगन्तव्यः॥६॥

त्रय इन्द्रस्य सोमाः सुतासः सन्तु देवस्य। स्वे क्षये सुतपान्नः॥ ८.००२.०७

सुतपान्नः- रसानुभूतिकरस्य। इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य। देवस्य- द्योतनशीलस्य। स्वे क्षये-
देवयजनदेशे। त्रयः सोमासः सुतासः- रसाः त्रिकालनिष्पन्नाः। सन्तु- भवन्तु॥७॥

त्रयः कोशासः श्रोतन्ति तिस्रश्चम्वः सुपूर्णाः। समाने अधि भार्मेन्॥ ८.००२.०८

समाने- एकस्मिन्नेव। भार्मे- भरणे। त्रयः कोशासः तिस्रश्चम्वः- भूर्भुवःसुवराख्यानि
अन्नप्राणमनांसि। श्रोतन्ति- रसं क्षरन्ति॥८॥

शुचिरसि पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः। दध्ना मन्दिष्ठः शूरस्य॥ ८.००२.०९

शुचिः- शुद्धः। असि- भवसि। पुरुनिष्ठाः- बहुषु स्थाता। मध्यतः- मध्ये। क्षीरैः-
गोविकारैरित्याधिभौतिके। चिद्रश्मिजनितैर्ज्ञानसारैरित्याध्यात्मिके। आशीर्तः- मिश्रितः। दध्ना-
चित्तधारणया। शूरस्य- समर्थस्येन्द्रस्य। मन्दिष्ठः- अतिशयेन हर्षदः॥९॥

इमे त इन्द्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः। शुक्रा आशिरं याचन्ते॥ ८.००२.१०

इमे- एते । ते । इन्द्र- परमेश्वर । सोमासः- रसाः । तीव्राः । अस्मे- अस्मा इन्द्राय । सुतासः- निष्पन्नाः । शुकाः- दीप्ताः । आशिरम्- आश्रयणम् । याचन्ते- प्रार्थयन्ते ॥१०॥

ताँ आशिरँ पुरोळाशमिन्द्रेमं सोमँ श्रीणीहि । रेवन्तं हि त्वां शृणोमि ॥ ८.००२.११

तान् । आशिरम्- श्रयणद्रव्यम् । पुरोळाशम्- पुरोडाशम् । इमम्- एतम् । सोमम्- रसम् । श्रीणिहि- मिश्रय । रेवन्तम्- दानयोग्यधनवन्तम् । त्वा- त्वाम् । हि- खलु । शृणोमि ॥११॥

हृत्सु पीतासौ युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायाम् । ऊर्ध्वं न न्ना जरन्ते ॥ ८.००२.१२

हृत्सु- हृदयेषु । पीतासः- अनुभूता रसाः । दुर्मदासः- प्रोत्साहिताः । युध्यन्ते- वृत्राणि आवरणानि वा प्रहरन्ति । किन्तु । सुरायाम्- सुरापाने एवमावरणप्रहारो न भवति । किन्त्वावरणस्थैर्यमेव भवति । तस्मादेव सुरा निषिद्धयते वेदे । सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिरिति श्रुतेः । ऊर्ध्वः- धेनोरूध इव स्थितं त्वाम् । नन्नाः- सुरापानेन विवस्त्राः । सुरया कुत्सितचरित्रा जुगुप्सितचरित्राश्च । धिक्करिष्यन्ति रथ्यासु सुरापमिति रामायणे । ओनजी व्रीडायाम् । कर्तारि क्तस्य न इति वाचस्पत्यम् । जुगुप्सैव व्रीडात्र । न । जरन्ते- स्तुवन्ति । अग्निं न नग्न उप सीददूध इति श्रुतिरत्रानुसन्धेया ॥१२॥

रेवाँ इद्रेवतः स्तोता स्यात्त्वावतो मघोनः । प्रेढुं हरिवः श्रुतस्य ॥ ८.००२.१३

हरिवः- प्राणतुरगवन् । श्रुतस्य- श्रुतिप्रसिद्धस्य । मघोनः- सम्पद्धतः । त्वावतः- त्वादृशस्य । रेवतः- दातुः । स्तोता । रेवान्- दानयोग्यधनवान् । प्र- प्रकर्षेण । स्यात्- भवेत् ॥१३॥

उक्थं चन शस्यमानमगौररिरा चिकेत । न गायत्रं गीयमानम् ॥ ८.००२.१४

अगोः- सद्गतिरहितस्य । अरिः- शत्रुः । इन्द्रः । शस्यमानम् । उक्थम्- मन्त्रम् । चन- च । गीयमानम् । गायत्रम्- साम । न- च । चिकेत- बुद्धयति ॥१४॥

मा न इन्द्र पीयत्ववे मा शर्धते परा दाः । शिक्षा शचीवः शचीभिः ॥ ८.००२.१५

इन्द्र । पीयत्नवे- हन्त्रे । शधते- अभिभवित्रे । मा । परा दाः- यच्छ । शचीवः- प्रज्ञावन् । शचीभिः- प्रज्ञाभिः । शिक्ष- विद्यां देहि ॥१५॥

वयम् त्वा तदिदं इन्द्र त्वायन्तः सखायः । कण्वा उक्थेभिर्जरन्ते ॥ ८.००२.१६
वयम् । त्वा- त्वाम् । तदिदं- इदमित्थमिति निर्णीतार्थाः । इन्द्र । त्वायन्तः- त्वत्कामाः ।
सखायः- मित्रभूताः । कण्वाः- मन्त्रविदः । उक्थेभिः- मन्त्रैः । जरन्ते- स्तुवन्ति ॥१६॥

न घेमन्यदा पपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥ ८.००२.१७
वज्रिन्- वज्रपाणे । अपसः- कर्मवतः । नविष्टौ- अभिनवे यज्ञे । न । घेम्- एव । अन्यत्- इतरम् ।
पपन- स्तौमि । तवेदु- त एव । स्तोमम्- मन्त्रम् । चिकेत- जानामि ॥१७॥

इच्छन्ति देवाः सुन्वन्तं न स्वप्नाय स्पृहयन्ति । यन्ति प्रमादमतन्द्राः ॥ ८.००२.१८
देवाः । सुन्वन्तम्- रसनिष्पादकम् । इच्छन्ति- कामयन्ते । स्वप्नाय- तस्य स्वापम् । न ।
स्पृहयन्ति- इच्छन्ति । अतन्द्राः- अनलसा देवाः । प्रमादम्- हर्षकरं रसम् । यन्ति-
अभिगच्छन्ति ॥१८॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यश्मान् । महौ इव युवजानिः ॥ ८.००२.१९
वाजेभिः- वरैः । अस्मान्- नः । अभि- आभिमुख्येन । सु- सुष्ठु । प्र- प्रकर्षेण । आ गहि-
आगच्छ । मा । हृणीथाः- क्रुद्धो भव । महानिव युवजानिः- यस्य जाया युवतिः स यथा
स्वजायामभिगच्छति तथास्मानागच्छ ॥१९॥

मो ष्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥ ८.००२.२०
अद्य- इदानीम् । दुर्हणावान्- दुःसहहननवान् । अस्मत्- अस्मत्तः । मा आरे- दूरे मा गच्छ ।
अश्रीरः- श्रीरहितः । जामाता इव । सायं मा करत्- कालविलम्बं मा कुरु ॥२०॥

विद्वा ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिम् । त्रिषु जातस्य मनांसि ॥ ८.००२.२१

अस्य- एतस्य । वीरस्य- इन्द्रस्य । भूरिदावरीम्- प्रभूतदानशीलाम् । सुमतिम्- शोभनमतिम् ।

विद्म- जानीमः । त्रिषु- त्रिलोकेषु । जातस्य- प्रादुर्भूतस्य । मनांसि- चित्तानि विद्म ॥२१॥

आ तू षिञ्च कण्वमन्तं न घा विद्म शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ ८.००२.२२

कण्वमन्तम्- मन्त्रविदुपासकसहिताय । आ- आभिमुख्येन । सिञ्च- रसं क्षारय । शवसानात्- बलिनः । शतमूतेः- अनन्तरक्षाशक्तियुक्तादिन्द्रात् । यशस्तरम्- यशस्वितरम् । न । विद्म- जानीमः ॥२२॥

ज्येष्ठेन सोतरिन्द्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्नर्याय ॥ ८.००२.२३

सोतः- रसनिष्पादक । ज्येष्ठेन- मुख्याय । वीराय । शक्राय- शक्ताय । अर्याय- आर्यशीलाय । इन्द्राय । सोमम्- रसम् । भर- आहर । पिबत्- स पिबतु अनुभवतु ॥२३॥

यो वेदिष्ठो अव्यथिष्वश्वान्तं जरितृभ्यः । वाजं स्तोतृभ्यो गोमन्तम् ॥ ८.००२.२४

यः । अव्यथिषु- अहिंसकेषु । वेदिष्ठः- अतिशयेन ज्ञाता भवति । तम् । जरितृभ्यः- स्तोतृभ्यः । अश्वान्तम्- प्राणतुरगवन्तम् । स्तोतृभ्यः । वाजम्- सद्गतिम् । गोमन्तम्- चिद्रश्मियुक्तम् । भजामः ॥२४॥

पन्यम्पन्यमित्सोतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय शूराय ॥ ८.००२.२५

वीराय- वीर्यसम्पन्नाय । शूराय- समर्थाय । मद्याय- आनन्दयितव्याय । सोतारः- हे रसनिष्पादकाः । पन्यम्- स्तुत्यम् । सोमम्- रसम् । आ धावत- अभिगमयत ॥२५॥

पाता वृत्रहा सुतमा घा गमन्नारे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ ८.००२.२६

सुतं पाता- रसानुभूतिमान् । वृत्रहा- आवरणबाधकः । आ गमत्- आगच्छतु । अस्मत्- अस्मत्तः । आरे- दूरे । न- मा भवतु । शतमूतिः- अनन्तरक्षकः । नि यमते- उपासकचित्तवृत्तीर्नियच्छतु ॥२६॥

एह हरीं ब्रह्मयुजां शग्मा वक्षतः सखायम् । गीर्भिः श्रुतं गिर्वीणसम् ॥ ८.००२.२७

इह- अत्र । गीर्भिः श्रुतम्- श्रुतिप्रसिद्धम् । गिर्वणसम्- गीर्भिः सम्भजनीयम् । सखायम्- मित्रम् ।
शग्मा- सुखकरौ । ब्रह्मयुजा- ब्रह्मयोगौ । हरी- प्राणाश्वौ । आ वक्षतः- आवहताम् ॥२७॥

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्ऋषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादम् ॥ ८.००२.२८

शिप्रिन्- शोभननासिकोपलक्षितशोभनप्राण । ऋषीवः- ऋषियुक्त । शचीवः- प्रज्ञायुक्त । अयम्-
एषः स्तोता । सधमादम्- सह मादयितव्यं त्वाम् । अच्छ- अभिलक्ष्य स्तौति । स्वादवः-
आस्वादनीयाः । सोमाः- रसाः । श्रीताः- संस्कृताः । आ याहि- आगच्छ ॥२८॥

स्तुतश्च यास्त्वा वर्धन्ति महे राधसे नृम्णाय । इन्द्र कारिणं वृधन्तः ॥ ८.००२.२९

महे- महत्यै । नृम्णाय- बलयुक्त्यै । राधसे- संसिद्ध्यै । या वाचः । त्वा- त्वाम् । वर्धन्ति-
वर्धयन्ति । इन्द्र- परमेश्वर । कारिणम्- कर्तारम् । वृधन्तः- वर्धयन्तो ये स्तोतारः स्तुवन्ति तान्
भजामः ॥२९॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सत्रा दधिरे शवांसि ॥ ८.००२.३०

गिर्वाहः- गीर्भिः सम्भजनीय । याः । ते- तव । गिरः- वाचः । च । तुभ्यम्- त्वदर्थं कल्पितानि ।
तानि । उक्थानि- शस्त्राणि । सत्रा- युगपदेव । शवांसि- शक्तीः । दधिरे- धारयन्ति ॥३०॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥ ८.००२.३१

एषः- अयम् । एव । तुविकूर्मिः- बहुकर्मा । एकः- असहायः । वज्रहस्तः- वज्रपाणिः । सनात्-
चिरकालात् । अमृक्तः- अबाधितः । दयते- यच्छति ॥३१॥

हन्ता वृत्रं दक्षिणेनेन्द्रः पुरू पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥ ८.००२.३२

दक्षिणेन- सामर्थ्येन । वृत्रम्- आवरणस्य । हन्ता- नाशकः । इन्द्रः- परमेश्वरः । पुरु- बहुधा ।
पुरुहूतः- बहुभिः साहाय्यायाहूतः । महीभिः- महतीभिः । शचीभिः- प्रज्ञाभिः । महान्- महात्मा
भवति ॥३२॥

यस्मिन्विश्वाश्चर्षण्य उत च्यौत्वा ज्रयांसि च । अनु घेन्मन्दी मघोनः ॥ ८.००२.३३
यस्मिन् । विश्वाः- सर्वाः । चर्षण्यः- प्रजाः । उत- अपि च । च्यौत्वा- च्यावकानि । ज्रयांसि-
शत्रुभिभवानि । च । मघोनः- हव्यवताम् । अनु मन्दी- आनन्दकरः ॥३३॥

एष एतानि चकारेन्द्रो विश्वा योऽति शृण्वे । वाजदावा मघोनाम् ॥ ८.००२.३४
एषः- अयम् । इन्द्रः । एतानि- इमानि । विश्वा- सर्वाणि । चकार- अकरोत् । यः । अति शृण्वे-
अति श्रूयते । मघोनाम्- हव्यवद्भ्यः । वाजदावा- अन्नदः ॥३४॥

प्रभर्ता रथं गव्यन्तमपाकाच्चिद्यमवति । इनो वसु स हि वोळ्हा ॥ ८.००२.३५
प्रभर्ता- प्रकर्षेण भरणशीलः । गव्यन्तम्- चिद्रश्मिकामम् । रथम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकं वाहनम् ।
रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । अवति- रक्षति । सः- असौ । हि- खलु । इनः- ईश्वरः ।
वसु वोळ्हा- सम्पद्वाहकः ॥३५॥

सनिता विप्रो अर्वीर्द्धिहन्ता वृत्रं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधन्तम् ॥ ८.००२.३६
सनिता- सम्भक्ता । विप्रः- मेधावी । अर्वीर्द्धिः- प्राणतुरगैः । वृत्रम्- आवरणस्य । हन्ता- बाधकः ।
नृभिः- स्वभटैः । शूरः- समर्थः । सत्यः । विधन्तम्- परिचरतः । अविता- रक्षकः ॥३६॥

यजध्वैनं प्रियमेधा इन्द्रं सत्राचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यमद्वा ॥ ८.००२.३७
यः । सोमैः- रसैः । सत्यमद्वा- सत्यहर्षः । भूत्- अभूत् । तम् । इन्द्रम् । सत्राचा- सहाञ्चता ।
मनसा- चित्तेन । एनम्- इमम् । प्रियमेधाः- हे प्रिययज्ञाः । यजध्व- पूजयत ॥३७॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानम् । कण्वासो गात वाजिनम् ॥ ८.००२.३८

गाथश्रवसम्- गातव्ययशसम् । सत्पतिम्- सतः पालकम् । श्रवस्कामम्- श्रुतिकामम् । पुरुत्मानम्- बहुधा भवन्तम् । वाजिनम्- सद्गतिशीलमिन्द्रम् । कण्वासः- हे मन्त्रविदः । गात- गायत ॥३८॥

य ऋते चिद्रास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥ ८.००२.३९

यः । पदेभ्यः- चरणचिह्नेभ्यः । ऋते । सखा- सुहृत् सन् । नृभ्यः- मनुष्येभ्यः । गाः- नष्टान् पशून् । शचीवान्- प्रज्ञावान् सन् । दात्- यच्छति । तस्मा इन्द्राय नमः । सूचनरहित एव चिद्रश्मीन् यः प्रकाशयति तस्मै नमः । ये देवाः । अस्मिन्- एतस्मिन्निन्द्रे । कामम्- इच्छाम् । अश्रियन्- प्रापुः तेभ्यो नमः ॥३९॥

इत्था धीवन्तमद्रिवः काण्वं मेध्यातिथिम् । मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥ ८.००२.४०

अद्रिवः- वज्रिन् । इत्था- एवम् । धीवन्तम्- धीमन्तम् । काण्वम्- मन्त्रविदम् । मेध्यातिथिम्- यज्ञार्हातिथिम् । मेषः- सूक्ष्मदर्शी । भूतः- सन् । अभि यन्- अभि गच्छन् । अयः- अभिगमयः ॥४०॥

शिक्षा विभिन्दो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥ ८.००२.४१

विभिन्दो- विशेषेण रिपुभेदक । अस्मै- अस्मभ्यम् । ददत्- दाता सन् । चत्वारि अयुता- अधिकानि । परः- परस्तात् । अष्टा सहस्रा- अत्यधिकानि । शिक्ष ॥४१॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नस्त्या । जनित्वनाय मामहे ॥ ८.००२.४२

उत- अपि च । त्ये- ते । पयोवृधा- उदकवर्धिन्यौ । माकी- निर्मात्र्यौ । रणस्य- रममाणस्य । नस्त्या- न पातयित्र्यौ । सन्ततिभूते वा । द्यावापृथिव्योर्मध्ये रमतां मनुष्याणां शोभनकर्मभिरेव ते वर्धेत इति कारणेन ते रमतां सन्ततिभूते । जनित्वनाय- शोभनजन्मने । मामहे- स्तुमः ॥४२॥